

Josip Osti

Potopis v Bosni in Hercegovini

Bosna in Hercegovina je danes, kot je bila tudi nekaj preteklih vojnih let, verjetno eno od najbolj nevarnih ozemelj za popotnike. Za tiste, ki jih zanimajo lepote pokrajin in kulturno-umetniški zaklad dežele, ki na tem prostoru obstaja več kot šeststo let. Dežele, v kateri se srečujejo in prepletajo posebnosti kulturnih izročil, ver in običajev različnih narodov. Vse to je leta in leta privlačilo množice obiskovalcev. Posebej v časih, ko so lahko brez kakršnega koli strahu povsod srečali prijazne domačine in prespali tudi pod vedrim nebom. Zaradi vojne je mnogo krajev v Bosni in Hercegovini postalo nedostopnih popotnikom, kakršni so bili tisti, ki so o njej do pred nedavnim zapustili pisano sled. V zapisih o potovanjih oziroma v literarni zvrsti, v kateri, kot je največkrat definiran potopis, pisatelj opisuje svoje vtise o pokrajinah, skozi katere potuje. Pri tem govori tudi o sebi. Literarni potopis, z obilico zgodovinskih, etnografskih, zemljepisnih in drugih podatkov, pa je bolj ali manj plod ustvarjalnega nemira, zrcalo pisateljeve intime in osebnih pričevanj. Takšen potopis o in v Bosni in Hercegovini ima dolgo tradicijo in bogato dediščino. Bodisi da so ga pisali tujci, ki so obiskali Bosno in Hercegovino ali v njej nekaj časa živeli, bodisi državljani Bosne in Hercegovine, ki so prav tako zapustili raznovrstno, zanimivo in vredno pisanje o svoji in drugih deželah. Kljub temu potopis v Bosni in Hercegovini ni dovolj raziskan in ovrednoten. Niti kot posebna literarna zvrst, ki se enkrat bolj drugič manj približuje umetniški prozi. Morda je do zdaj najbolj sintetičen tekst o njem, posebno bosansko-hercegovskih avtorjev, napisal Ivan Lovrenović. Njegov *Uvod v branje sodobnega bosansko-hercegovskega potopisa* je bil spremena beseda zadnjega zvezka zbirke *Sodobna književnost narodov in narodnosti Bosne in Hercegovine* v petdesetih knjigah, ki je izšla v sarajevski založbi Svjetlost v letih 1994 in 1995. Zdi se

mi, da je prav vključevanje izbora potopisov bosansko-hercegovskih avtorjev v omenjeno zbirko to žanrsko raznoliko literarno zvrst prvič umestilo v kontekst bosansko-hercegovskega leposlovja.

O tem, kako so drugi videli Bosno in Hercegovino, največ povedo knjige iz zbirke Kulturna dediščina, sarajevske založbe Veselin Masleša: od potopisa Evlija Čelebije do potopisa Giljferdinga, Arthura J. Evansa in drugih. Spomnim se, da je v eni med njimi, v tej takrat za marsikoga eksotični deželi, kjer živijo divji narodi, opisano prvo srečanje Francoza s kavo. Ta tradicionalni napitek v Bosni in Hercegovini je opisan kot črna in grenka tekočina, narejena iz nekakšnih neznanih črnih zrn. In ta isti napitek, ki se v Bosni in Hercegovini pije od jutra do večera, in ima (odvisno od časa in priložnosti) v enem od zadnjih slovarjev bosanskega jezika, štirinajst imen, že dolgo pijejo na vsakem vogalu Pariza. Droben detajl, ki veliko pove. Tako o popotnikih kot o potopisu, ki ohranja videno na potovanjih in vse prenaša drugemu. To je bilo zelo pomembno posebno v obdobju, preden je vladavino Gutenbergovega izuma ogrozilo odkritje fotografskega aparata oziroma filma in televizije, ki so nedvomno velikemu številu ljudi z vsega sveta približali tudi najbolj oddaljene kraje. Kot človek besede pa menim, da kljub izvrstnim televizijskim potopisnim reportažam, potopis še ni rekel zadnje besede. V njem, tako kot v literaturi nasploh, je še vedno nekaj, kar je mogoče povedati samo z besedami. Z duhom besed in z besedami duha. S tistim presežkom, ki ostaja neulovljiv, recimo tudi pri najboljših, nikdar do konca uspehli ekranizacijah romanov.

Zagrebski literarni znanstvenik Milivoj Solar v svoji *Teoriji književnosti* pravi, da sta v nasprotju z znanstvenim potopisom v literarnem potopisu potovanje in opis prepotovanih krajev "povod za širše umetniško oblikovanje opažanj, vtisov in premišljevanja o vsem, kar potopisca prevzema. Tako se potopis neredko približuje eseju ali romanu, v katerem je fabula organizirana kot zaporednost dogodkov, ki tečejo med potovanjem nekega lika ali skupine likov." Razdelitev na znanstveni in literarni potopis je seveda pogojna in ne upošteva vseh medsebojnih in številnih tipoloških razlik. Za Evropejce obe vrsti potopisa izvirata iz stare Grčije. Homerjev ep *Odiseja* je nedvomno tudi literarni potopis. "Oče zgodovine" Herodot pa je bil potopisec, ki je prepotoval ne le Grčijo, temveč tudi Azijo in Egipt, ter nam v svojih tekstih zapustil veliko zanesljivih pričevanj o teh deželah.

Zanimivo je, da Midhat Šamić med popotnike po Bosni šteje tudi Prospera Merimeeja, ki jo je obiskal le v ustvarjalni domišljiji. Šamić namreč svojo drugo knjigo o francoskih popotnikih skozi Bosno v XIX. stoletju začne s predstavitev Bosne v delu *La Guzla*, ki ga je Merimee objavil leta 1827, star šele štiriindvajset let. Gre za zbirko balad, ki jo je napisal na temelju številnih posrednih literarnih virov in v kateri le izvrstna prepesnitev *Hasanaginice* ni plod pisateljeve mistifikacije.

Lovrenović meni, da o tem, ali ima potopis literarnoumetniško vrednost ali ne, ne odločajo ne tematika ne namen teksta, niti namera niti položaj avtorja,

temveč edino način oblikovanja in njemu primerno doživetje oziroma sprejem teksta. Pri tem se, zdi se mi z razlogom, vpraša: "Ali ni potopisni princip ena izmed konstant literature kot takšne?" Kajti poznavalcem literature je dobro znana navzočnost potopisnosti v vseh literarnih zvrsteh in žanrih: od pesmi do novele, romana ali eseja. Ali, kot pravi ugledni predstavnik zagrebškega literarno-znanstvenega kroga Viktor Žmegač: "Potovanje je eden od najbolj priljubljenih motivov literature." S tem se strinja tudi Lovrenović, sam avtor knjige potopisnih pesmi in zelo zanimivega romana *Popotovanje Ivana Franje Jukića*, ki, še preden začne govoriti o potopisu v Bosni in Hercegovini, navaja primer potopisa Frana Levstika *Popotovanje od Litije do Čateža*. Zanj je ta, "predvsem po svojih idejah o organskem medsebojnem odnosu literarnega in ljudskega jezika, temeljni programski tekst slovenske literature v prvi polovici stoletja". V Bosni in Hercegovini se po splošnem mnenju potopis v modernem pomenu besede poraja s teksti Ivana Franje Jukića. To dediščino izvirne potopisne literature, ki ne izhaja le iz virov zahodnega, temveč tudi iz vzhodnega dela sveta je treba upoštevati pri raziskovanju in tolmačenju sodobnega bosansko-hercegovskega potopisa. Resda se je do nedavnega potopisni literaturi v Bosni in Hercegovini posvečalo malo znanstvenikov in zato ni bila primerno raziskana. Težave pa so prav tako nastale, ker je bilo veliko potopisov v drugih jezikih: v arabščini, perzijsčini, turščini, latinščini, italijanščini in drugih. Zato se je Lovrenović pri svojem delu v glavnem lahko naslonil na tisto, kar je našel v knjigi (skupina avtorjev) *Bosansko-hercegovska književna hrestomatija – starejša književnost*, ki je izšla leta 1974, in v delu Alije Isakovića, naslovljenem s skovanko *Hodoljublje*, kar pomeni ljubezen do potovanja. Izšlo je leta 1973. Torej je bila potopisna literatura v Bosni in Hercegovini, še posebej obsežna v sodobnem času, dolgo brez primernih komentarjev in ocen. Lovrenović se tega zaveda. Toda kljub temu, da sam trdi, da nima drugih ambicij in da gre le za poskus prikazovanja bežne tipološke skice, je njegov tekst do zdaj najbolj analitičen in sintetičen esej o tej temi.

Nas seveda predvsem zanima potopis, ki ohranja "zavest o žanru", obenem pa je literatura. Takšnega je napovedal Jukić s svojim delom *Popotovanje iz Sarajeva v Carigrad*, ki je nastalo konec prve polovice devetnajstega stoletja. Ali še bolj fra Grga Martić z besedilom *Popotovanje v Dubrovnik iz Kreševa*, leta 1882, napisanim v verzih. V prvi polovici dvajsetega stoletja so se v potopisju preizkušala številna pomembna imena srbske in hrvaške literature, kot so Isidora Sekulić, Rastko Petrović, Miroslav Krleža in drugi. V Bosni in Hercegovini oziroma med avtorji od tod, pa poleg drugih, Jovan Dučić, Ivo Andrić in Hifzi Bjelevac. Kot pravi Lovrenović: "S potopisom kot literarno zvrstjo se dogajata v modernih časih dve zelo tehtni stvari: doživlja absolutno estetsko emancipacijo (žanrska zavest o njem kot o legitimnem literarnem žanru) ustvarjalna praksa pa to potrjuje z izrednimi stvaritvami, ki se popolnoma enakopravno postavljajo ob bok najboljšim v drugih, 'tradicionalnih' žanrih." Vse več je avtorjev, ki jih zanima ne le eksotičnost opisovanih krajev,

temveč tudi vnašanje lastnih pisateljskih posebnosti v takšne tekste. To pomeni, da so zaznamovani predvsem s pečatom osebnega pripovednega sloga in se dvigujejo nad raven potopisnega žurnalizma. V Bosni in Hercegovini je bilo v novejšem času toliko avtorjev uspešnih publicističnih potopisov, da jih kljub temu, da to zaslužijo, tokrat ni mogoče naštet. Nekateri med njimi so, kot na primer Neda Erceg, v potopisu *Ljubljanske reminiscence*, opisovali tudi Slovenijo. Takole pravi avtorica: "Detajl ali celota? Kaj naj zapiše oko v tem mestu? Izpred temnih vrat, temnih zaradi patine časa, ki je na njih počivalo, ali pred vodnjakom, iz katerega teče bistra planinska voda, ali pred Križankami ali uršulinkami, ki se zdijo presenečene, ker so na pragu svojega časa pozabile, da jim bodo okna in prehode osvojili novi trgi modernega mesta, povsod – Ljubljana pripoveduje o sebi. Zato to mesto potrebuje svetlobe in zelenila, ker takrat ponuja kot na dlani svoj občutek za slog in za mero."

Čeprav Ivo Andrić, dobitnik Nobelove nagrade za literaturo, v svojem opusu nima veliko "pravih" ali "čistih" potopisov, je nekako v znamenju potopisja oziroma motiva poti, popotnika in popotovanja celotno njegovo literarno delo. Lovrenović upravičeno poudarja, da Andrićeva značilna deskripcija močno poduhovlja pokrajino in da je s takšnim postopkom ustvaril izvrstne strani moderne literature. Ne smemo seveda pozabiti, da gre pri njem pogosto za potovanje v pretekli čas in je tako mogoče govoriti ne le o zgodovinski prozi, noveli ali romanu, temveč tudi o zgodovinskem potopisu. Med njegovimi teksti, ki se uvrščajo med potopise, so: *Pokrajine, En pogled na Sarajevo, Na kamnu v Počitelju, Ob svetlem Ohridskem jezeru, Po dolini Radike in naprej, V Chopinovi rodni hiši, Sever, Dežela na severu ...* V njih se prepletajo videno, spomini in ustvarjalna domišljija. Ali kot sam pravi, tisto, kar je "opazil, mislil in čutil". "Po nareku svojih čutov, preprosto slikajoč in zunanje in notranje dogodke". Predvsem njegov način poduhovljenja človekovega okolja nekdanj in zdaj ter njegov meditativno-filozofski esejizem ostajata zgled številnim novejšim potopiscem v Bosni in Hercegovini. Posebno tistim, v katerih pisanju se, kot recimo v tekstih Tvrčka Kulenovića, Ćamila Sijarića ali Alije Isakovića, izgublja meja med potopisom in pripovedno prozo. Zato Tvrčko Kulenović v svoji izredni knjigi potopisov *Pejsaži zrele dobe* tudi navaja Andrićev čudovit opis Španije.

Med bosansko-hercegovskimi potopisci po marsičem izstopa Zuko Džumhur, nenavaden in najplodnejši avtor te zvrsti. Kdor ga je poznal ne le po potopisnih tekstih, ki jih je ponavadi spremljal s svojimi enako zanimivimi risbami, ve, da je bil vedno popotnik. Ko pa ni potoval, je pripovedoval o svojih potovanjih. Mnogi pa ga poznajo po šarmantnih televizijskih potopisnih pripovedih, ki se niso razlikovale od njegovih pripovedovanj v gostilniški družbi. Bil je izvrsten govorec. Govoril je, kot da bere napisano, pisal pa, kot da govori. Na svojih številnih popotovanjih je gledal hkrati naprej in nazaj, na pot, po kateri je hodil, in v nebo nad sabo. V tekstu *Potovanje po nesmislu* pravi: "Potujem po svetu, noseč s sabo zablode in prostorsčne podobe iz otroštva." To potrjuje ne le zadnji stavek tega teksta: "Na nebu so se prikazale zvezde, velike in vroče kot

piščanci." ali konec teksta z naslovom *Pesek in zvezde*: "Zvezde nad puščavo so bile nocoj zelo stare in težke. Naenkrat jih je bilo veliko, neskončno veliko, kot drobiža brez vrednosti nekega cesarstva, ki je zdavnaj propadlo.", temveč številni njima podobni.

Morda je prav dejstvo, da je potopisna literatura v Bosni in Hercegovini bila dolgo na obrobju književnokritiške pozornosti, največ prispevalo, da se ta spreminja hitreje in z več svobode kot upoštevane pripovedne zvrsti. To pa je omogočilo, da se potopis razvije v sinestezirano literarno obliko, odprto ne le za vsakovrsten opis potovanja in videnega oziroma doživetega, temveč tudi za esej in prozo, v širšem in ožjem pomenu te besede. Zato ne preseneča, da so najboljše potopise ustvarili prav najpomembnejši pisatelji iz Bosne in Hercegovine. Poleg drugih recimo Stanislav Šimić, ki je takoj po končani drugi svetovni vojni pisal o srečanju z Istro, Hamza Humo, ki je s svojo znano pesniško tenkočutnostjo opisoval pomlad oziroma dan češenj v Mostarju, svojem rodnem mestu. Skender Kulenović je v svojih zapisih s Krete in iz Asuana prepletal navdušenje in melanholijo. Mladen Oljača je z večino izkušenega romanopisca pripovedoval o obisku groba Čehova. Stojan Vučićević je z enako pesniško imaginacijo predstavljal vtise s popotovanj skozi Hercegovino, ob reki Neretvi, kot svoje vtise iz Pariza ali Zadra. Vitomir Lukić pa se je srečal z Indijo in Gandijevimi besedami ljubezni do vsega človeštva v mislih. Zelo zanimive potopisne tekste so napisali tudi Dragoslav Janjić, Kemal Mahmutefendić in Rusmir Mahmutčehajić.

Ko že govorimo o potopisu v Bosni in Hercegovini, se postavlja vprašanje, ali so bila leta obleganja Sarajeva, ko so v mestu skrbeli za golo življenje, hkrati pa veliko brali, morda več kot prej, naklonjena prav potopisni literaturi. Tisto, ki je edina lahko odžejala hrepenenje po drugih in drugačnih, bolj ali manj oddaljenih pokrajinah. In morda potešila duhovno lakoto, ki je ni bilo nič manj težko prenašati kot resnično.